

Naif Bir Milliyetçi: Ziya Gökalp

Dr. Zafer GÜRBÜZ

ORCID: 0000-0002-2442-2297

Özet

Erken Cumhuriyet dönemi Türk Milliyetçiliğinin kurucu babalarından biri olan Ziya Gökalp'in Türkçülük ideolojisi pek çok kişi tarafından Cumhuriyet'in resmî ideolojisini şekillendiren temel kaynaklardan biri olarak gösterilmektedir. Ziya Gökalp, Türk milliyetçiliğinin fikri ve düşünsel olarak gelişiminde özgün bir yere sahiptir. Zira, Türk milliyetçiliğini bir düşünce sistemine dönüştürmüştür. Gökalp'in çalışmalarında hars (kültür) ve medeniyet ayrımı yaparak bunun altyapısını ortaya koyması, onun sosyolojist perspektifine dair en ilgi gören hususlardan biridir. Gökalp'in siyasal ve toplumsal çözümlerinin temelinde kültür, medeniyet, Türkçülük, İslam ve muasırlaşma gibi kavramlar yatmaktadır. Bu kavramlarla kendi özgün toplum modelini ortaya koyma gayretindedir. Gökalp'in geliştirdiği milliyetçilik tanımı ırkçı olmaktan ziyade kültürel temellidir. Gökalp, medeniyetlerin milletlerin ortak malı olduğunu ileri sürerken kültürün ise milletlere has olduğunu dile getirir. Her milletin kendisine has olan ve ona kimlik kazandıran esas unsurun kültür olduğundan hareketle kozmopolit değerler barındıran ve insanın iradi eseri olan medeniyetin farklılığını vurgular. Bu bağlamda, medeniyetin tüm milletlerin ortak malı olduğunu ancak kültürün daha mikro düzeyde tanımlanması gerektiğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ziya Gökalp, Kültür, Medeniyet, Türk Milliyetçiliği.

A Naif Nationalist: Ziya Gökalp

Abstract

The Turkism ideology of Ziya Gökalp, one of the founding fathers of Turkish Nationalism in the Early Republican Period, is cited by many as one of the main sources that shaped the official ideology of the Republic. Ziya Gökalp has a unique place in the intellectual and development of Turkish nationalism. Because it has transformed Turkish nationalism into a system of thought. The fact that Gökalp distinguishes between culture and civilization and reveals its infrastructure is one of the most interesting aspects of his sociologist perspective. Concepts such as culture, civilization, Turkism, Islam and modernization lie at the heart of Gökalp's political and social analyzes. With these concepts, it strives to reveal its own unique model of society. The definition of nationalism developed by Gökalp is cultural rather than racist. While Gökalp argues that civilizations are the common property of nations, he states that culture is unique to nations. It emphasizes the difference of civilization, which has cosmopolitan values and is the will of man, based on the fact that the main element that is unique to each nation and gives it identity is culture. In this context, he points out that civilization is the common property of all nations, but culture should be defined at a more micro level.

Keywords: Ziya Gökalp, Culture, Civilization, Turkish Nationalism.

GİRİŞ

Ziya Gökalp, erken Cumhuriyet dönemi Türk milliyetçiliğinin kurucu babalarından biri hatta en önemlisidir. Gökalp'in Türkçülük ideolojisi pek çok kişi tarafından Cumhuriyet'in resmî ideolojisini şekillendiren temel kaynaklardan biri olarak gösterilmektedir. Bu nedenle günümüzde de Gökalp'in geliştirdiği tezler ve özellikle Türkçülük ideolojisi etrafında ileri sürdüğü görüşler, ulusal kimliğin içerik ve mahiyetin tahlil edildiği sürece paralel olarak resmî ideoloji hakkında yapılan tartışmaların da önemli bir parçası haline gelmiştir.

Ziya Gökalp, Türk milliyetçiliğinin fikri ve düşünsel olarak gelişiminde özgün bir yere sahiptir. Zira Gökalp, Türk milliyetçiliğini bir düşünce sistemine dönüştürmüş ve kuram haline getirmiştir. Selefleri

konumunda olan Türk milliyetçiliğın öncü isimlerinin kültür, toplum, tarih, din ve medeniyet gibi “netameli” konular hakkındaki parçalı düşüncelerini sentezleyerek sistematik bir fikir hareketine dönüştürmüş ve bu fikirselle hareketi de Türk milliyetçiliğının ideolojisi haline getirmiştir. Bu kapsamda; denilebilir ki Türk milliyetçiliğini etraflı bir şekilde anlamak için Ziya Gökalp’i anlamak gerekir. Ancak Gökalp’in sadece milliyetçilik hakkında yazdığı da söylenemez. Geliştirdiği sosyolojik ve içtimai yaklaşımların dışında aileden anayasaya, dinden felsefeye, ekonomiden sanayiye kadar uzanan konularla ilgili kapsamlı çalışmalar yapmıştır. Yanı sıra Gökalp’in düşüncelerini yansıtan şiir çalışmaları da bulunmaktadır.

Bu çalışmada, Gökalp’in yaşamına kısaca değinildikten sonra daha yoğunluklu bir biçimde, geliştirdiği ve belki de en çok tartışılan kavram setlerinden birisi olan hars-medeniyet dikotomisi üzerinde durulmuş, buradan yola çıkarak, geliştirdiği millet tanımına ve Türkçülük ideolojisine odaklanılmıştır. Özellikle yabancı düşünürlerden ve “dış Türklere” aldığı kavramları nasıl yorumlayıp kendi düşünsel tezlerine dayanak haline getirdiği, yine çalışmanın başka bir boyutunu oluşturmuştur.

Gökalp’in Yaşamına Kısa Bir Bakış

Ziya Gökalp, 23 Mart 1876’da İmparatorluğun minyatürünü yansıtan çok dilli ve çok kültürlü bir kavşak noktası olan Diyarbakır’da (Çermik) hayata gözlerini açmıştır. Diyarbakır Suriye’nin kuzeyindeki Arap nüfusla sınır olmakla birlikte aynı zamanda Kürt, Ermeni, Türk ve Araplardan müteşekkil demografik yapısıyla Osmanlı İmparatorluğu’nun küçük bir prototipi görünümündeydi (Georgeon, 2013: 92). Doğduğu yıl, Osmanlı İmparatorluğu’nun kısa ömürlü olan anayasası I. Meşrutiyet ile aynı yıla denk gelmektedir (Parla, 2009: 35).

Gökalp; ilkokulu ve askeri rüştiyeyi Diyarbakır’da okumuştur. Bu süre zarfında okul müdürü olan hocasından Fransızca, amcasından da İslam felsefesi, Farsça ve Arapça dersleri almıştır (Işık, 1990:339). Toplumun yaşadığı sıkıntılar ve ekonomik olanaksızlıkların üzerinde bıraktığı izler nedeniyle İstanbul’da öğrenimine devam edemeyen Gökalp, ailesinin üzerinde kurduğu evlilik baskısı vb. nedenlerle bir iç buhran yaşamış, bunun neticesinde de 1894 yılında intihar girişiminde bulunmuştur. Gökalp’in intiharının sebebiyle ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Hilmi Ziya Ülken, ailesinden aldığı dini-muhafazakâr eğitim ile o dönem hocası olan Dr. Yorgi’den aldığı tabiatçı felsefe eğitimi arasında kalmasını ve bu durumdan kaynaklı yaşadığı çelişkileri gösterir (Ülken, 2007: 44). Diğer taraftan Osmanlı’da Batılılaşma akımının öncü ismi olan Abdullah Cevdet’le yaşadıkları fikri tartışmalar ve bunun neticesinde yaşadığı çelişkilerin de payı olduğu söylenmektedir (Ünüvar, 2011: 28). Gökalp intihar hadisesinin akabinde kendisini tekrar okumaya vermeye başlar. 1895 yılında kardeşi ile birlikte eğitimine devam etmek amacıyla İstanbul’a yeniden döner. Ancak mali imkansızlıklar nedeniyle bu kez ücretsiz eğitim veren Baytar mektebine kaydolar. Gökalp’in, İstanbul’da yaşamını sürdürdüğü süreçte batı kültürüyle de tanışmaya başladığı görülür. Ancak Gökalp, sultan Abdülhamid’in iktidarı altında yaşayan gençlerle paralel olarak yasak kitaplara ilgi duymaya başlar. Bu nedenle bir soruşturma geçirir ve “zararlı derneklere üye olma ve yasak kitapları okuma” suçlamasıyla 1899 yılında cezaevine gönderilir. Cezaevinde geçen 12 aydan sonra amcasının kızıyla evlenir ve 1900 yılında Diyarbakır’a yerleşir. Gökalp bu sırada memuriyete başlar. Eski yoksulluğunun giderek azalmaya başladığı ve rahat bir yaşantıya başladığı görülür. Ancak öte taraftan Gökalp’in perde altında hürriyet için çalışmalarına devam ettiği görülür (Vakkasoğlu, 2012: 20).

Gökalp, talebelik döneminden itibaren yakından temas kurup aktif rol oynadığı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nde yeni görevler almaya başlar. Bu kapsamda Van, Diyarbakır ve Bitlis heyetlerinin müfettişliğine atanır. Gökalp’in 1909 yılında eğitim ve öğretime ilgisi nedeniyle Darülfünun’a hocalık yapmak için İstanbul’a gittiği görülür. Ancak burada tekrar maişet sıkıntısı çektiği için yeniden Diyarbakır’a döner ve “Peyman” gazetesini çıkarmaya başlar. Yine bu süreçte 1909 yılında İttihat Terakki Cemiyeti’nin önemli kalelerinden biri olan Selanik’e gönderilir (Nüzhet, 1931: 31).

1912 yılında ailesiyle beraber yeniden İstanbul'a yerleşmiştir. Ancak İTC'nin etkinliğini artırdığı bu süre zarfında Gökalp'in Eğitim Fakültesi'nde ve Darülfünun'da eğitimle ilgili görüş ve tavsiyeleri kabul edilmiştir. Müfredat, derslerin içeriği ve okutulacak kitaplar onun tavsiyelerine uygun olarak yürürlüğe konulmuştur. Eğitim ve öğretime ilgisi yıldızını daha da parlatmış kendisine Maarif Nazırlığı görevi teklif edilmiştir. Bu görevi kabul etmeyen Gökalp, Edebiyat Fakültesinde sosyoloji hocalığı görevini yürütmüştür. Bu süreçte, İstanbul üniversitesinde ilk sosyoloji profesörü olan kişidir (Nüzhet, 1931: 32).

I. Dünya Savaşı'nın nihayete ermesiyle birlikte 1919 yılında Divan-ı Harp'te idam cezasıyla yargılanmış olan Gökalp, "Ermenilere zor kullandığı ve asayişi bozduğu" suçlamasıyla idamla yargılanmış ancak daha hafif bir cezayla Malta'ya sürgüne gönderilmiştir. Gökalp'in Malta yaşamı sıkıntılar içinde sürmüştür. Bu yıllarda çalışmalarına ve yazılarına belli bir dönem ara vermiştir. Daha sonra esir Türklerin serbest bırakılmasıyla 30 Nisan 1921 tarihinde Diyarbakır'a geri dönerek ikamet etmeye başlamıştır (Vakkasoğlu, 2012: 22).

Gökalp, Diyarbakır'da bugünkü eğitim fakültelerine denk gelen Muallim Mektebi'nde felsefe dersleri vermeye başlamıştır. Ayrıca dergi çıkarma çalışmalarına da girişmiştir. Ahmet Ağaoğlu'ndan aldığı destekle "Kaçak Mecmua" isimli dergiyi çıkarmaya başlamıştır. Cumhuriyet'in kurulmasından kısa bir süre önce "Telif ve Tercüme Encümeni Reisliği" (Kültürel Yayınlar Dairesi Müdürlüğü) görevine atanmıştır. Bu dönemde 11 Ağustos 1923 tarihindeki seçimlerle Diyarbakır mebusu olarak seçilen Gökalp, 1924 yılının ilk aylarında rahatsızlanmış ve bu rahatsızlığından kaynaklı sebeplerle de 25 Ekim 1924 tarihinde vefat etmiştir. Gökalp'in cenaze merasimi milli bir hadise haline gelmiştir. Talebe ve dostlarının da katılımıyla Sultan Mahmut Mezarlığı'na defnedilmiştir. Kurucu babalarla olan ilişkisi ve yaptığı hizmetler gözetilerek eşine ve çocuklarına Meclis tarafından maaş bağlanmaya karar verilmiştir (Heyd, 2010: 71).

Gökalp'in Sosyolojisi

Yirminci yüzyıla girilmesiyle birlikte İslam dünyasının Batı karşısında siyasal, kültürel, askeri ve teknolojik bakımdan "geri kalma"sının sonucunda İslam dünyasında büyük bir yıkım meydana gelmiştir. Önemli bir bölümünün doğrudan, kalan bölümlerin de dolaylı olarak sömürge haline gelmiş olması gerek Osmanlı aydın ve dünürlerini gerekse devlet ricalini psikolojik çöküntüye uğratmıştır. Batı düşüncesinin temel eğilimlerinin sosyal, kültürel ve iktisadi hayata yansımaları Batı'nın "ilerleme"sindeki amillerin hikmet sanılarak süzgeçten geçirilmeden kabul edilmesinin sonucunda Osmanlı toplumunun her yönüyle bir buhran içinde olduğu söylenebilir. Gerek aydın/ulema sınıfı gerek devlet adamları bahsi geçen "gerileme" durumu üzerine kafa yormuş, tespit ve analizler yapmış, reçeteler yazmışlardır.

Tanzimat'tan beri yaşadığı coğrafyanın en temel sorularından biri haline gelmiş, "bu ülke nasıl kurtulur" sorusu Gökalp'in de hayatının merkezinde yer almıştır. Doğu'ya ve Batı'ya dair yaptığı okumalar bu sorunun cevabını bulması için ona yardımcı olmuştur. Osmanlı devletinin çöküşünün hızlandığı dönemlerde muhalif yapılarla irtibatı, düşünce ve eylemlerinden kaynaklı mütemadiyen takip altında olması, sonrasında da hapsedilmesi ve sürgün edilmesiyle yaşamının belli dönemlerinde farklılaşmış düşünceleri savunmasının arka planında bahsi geçen sorunun cevabını aramasının işaretlerini görmek mümkündür. Bu bağlamda Meşrutiyet'in ilanından önce Gökalp "Osmanlıcılığı" savunmaktadır. Meşrutiyet'in ilanının akabinde İTC ile birlikte Selanik'te çalışmalar yürütür ve bu birliktelikle birlikte kurtuluşun anahtarını Türkçülük ideolojisinde bulur. Osmanlı'nın sahife-i vücuttan silinmesinden sonraysa ulus-devlet yapısı içinde düşüncelerini dile getirir (Özakpınar, 1998: 80). Yani; düşünce ve yaklaşımlarında toplumsal ve siyasal koşulların değişimiyle zamanın vaz ettiği ruha mutabiken değişimler yaşanmıştır. Dolayısıyla Gökalp'in düşüncelerinde yeni yönelim ve stratejilerin belirmeye başlaması doğal karşılanmalıdır. Gökalp'in, ele aldığı hususlar bakımından çağdaşı olan aydın ve düşünürlere kıyasla hem yaşadığı dönemde hem de sonraki dönemlerde daima gündemde kalmış ve birçok araştırmaya konu olmuştur. Hem Meşrutiyet döneminde hem de Cumhuriyet

döneminde birçok teorisyene ilham veren görüşleriyle etkili olmuştur. Yanı sıra kendisini Türk sosyolojisine adayan bir isim olarak Gökalp, Selanik'te İttihat ve Terakki İdadisi'nde 1910-1911 yıllarında sosyoloji dersleri vermesi, yine İstanbul Üniversitesi'nde 1914 yılında da ilmi içtima dersini vermesi yetiştirdiği talebeler adına ehemmiyet arz etmektedir (Kaçmazoğlu, 2018: 8-9).

Gökalp'te düşünce serüveni bakımından görülen bu değişimler nasıl yorumlanmalıdır. Bilhassa içinde bulunduğu koşullarda yaşanan toplumsal ve siyasal hadiseleri zikretmek gerekir. Osmanlı'nın toplum ve siyasal yaşamında 1880-1900 yılları arasında meydana köklü değişimler toplumsal yapıyı sarsmıştır. Bu çerçevede Osmanlı devletine farklı etnik yapıdan olan milyonlarca Müslümanın göç etmesi, gittikçe yaygınlaşan modern eğitim kurumlarının toplumun diğer katmanlarını da etkilemesi, mülkiyet düzeninin farklılaşmasıyla yeni bir orta sınıfın ortaya çıkması ve modern okullardan mezun olan seçkinlerin eski elitlerin yerine geçmek için yeni eylemlere başvurması gibi olgular dile getirilebilir. Bu gelişmeler, Osmanlı'nın siyasal ve toplumsal yapısını değiştirirken öte taraftan toplumsal kimlik ve inançların da belli ölçüde farklılaşmasına sebep olmuş bireysel düzeyde de kişilerin bilinçlenmesine kapı aralamıştır (Karpas, 2002: 328-333). Gökalp modernizmin hız kazandığı ve bir Türk ulusunun ortaya çıkmaya başladığı XIX. yüzyılın sonlarında, düşünce ve hareketini bu yapısal değişimlere ve ulus oluşumuna odaklamıştır. Çalışmalarındaki analizler ise belli teorilerin ve sosyolojik yaklaşımların ışığında gündeme gelecektir. Fakat Ancak Gökalp'in hayatı boyunca ilgi duyduğu ve çalışmalarını üzerine inşa ettiği sosyolojist perspektifindeki yaygın teoriler daha çok Batı dünyasından alınmıştır. Gökalp, başta Durkheim olmak üzere Sorel ve diğer Fransız sosyolog ve düşünürlerinin teorilerine odaklanmış ve Osmanlı-Türk toplumundaki toplumsal yapısal değişimleri, Türk milletinin doğuşunu, kimliğin ve kültürün yeniden tesisi gibi olguları bahsi geçen toplumsal yapının tarihi tecrübesi çerçevesine uyarlayarak yorumlamıştır (Karpas, 2002: 328-332). Yanı sıra Gökalp'in yorum ve eğilimlerini bu çerçevede açığa vurması onun modern düşünceye yönelik tercihini göstermesi açısından da altı çizilmesi gereken bir meseledir.

Gökalp'in teorisinde her ne kadar din ve medeniyet mefhumları işlenmiş olsa da genellikle milliyet olgusunun önemini ve ne kadar üstün bir değer olduğunu kanıtlamaya çalıştığı görülür. Onun muhayyilesinde medeniyet ve din bağları gevşek içtimai bağlar şeklinde yorumlanmakta ve milliyete tabi unsurlar olarak söz edilmektedir (İnalçık, Mayıs 1965: 4241-433). Gökalp sosyolojiye o kadar inanmıştır ki bu bakış açısı toplumu her şeyin üstünde görmesine yol açmış ve bir anlamda toplumun bütün yönelim ve özelliklerini ahlaki esas olarak almasına sebep olmuştur. Kendisinden her daim ilham aldığı Durkheim'ın teorisinde toplum olarak ifade edilen kavram Gökalp sosyolojisinde "millet" olarak yer almaktadır. Millet en üstün manevi otorite ve ideallerin kaynağı olarak ön plana çıkmaktadır (Heyd, 2010: 74). Öte yandan Gökalp, toplumsal açıdan bireyden ziyade topluma yönelik bir analiz çerçevesinde bireyciliği dışlamış, insanlar arasındaki kardeşlik ve eşitlik için devletçi-toplumcu bir kolektivizmi önemsemiştir (Kaçmazoğlu, 2018: 80). Elbette yukarıda ifade edildiği üzere Durkheim'ın etkisinde kalmış olmasıyla beraber ondan ayrıksı düşüncelerinin olduğunu da söylemek gerekir. Batı sanayi uygarlığıyla birlikte ortaya çıkan dönüşüm ve değişimi incelemiş olan Durkheim, toplumda yeni bir düzen kurulmasına sebep olan evrensel ahlaki ilkeleri araştırmıştır. Düşünce serüveni içinde Gökalp, eski Türk toplumlarına odaklanmışken, Durkheim ilkel toplumları baz almıştır. Durkheim'ın incelemelerinin ana eksenini "ahlak" ve "düzen" üzerine inşa edilmişken Gökalp sosyolojisinde bu kavramlardan ziyade "ulus" ve "terakki" mefhumları ekseninde tartışmalar yürütülmüştür (Ergün, 2010: 194). Bütün bu yaklaşımlar doğal karşılanmalıdır. Zira Gökalp, Türk toplumunun yaşadığı sorunlar etrafında milli bir sosyoloji oluşturmaya çalışmakta ve çözümler bulma gayreti içindedir.

Gökalp'e Göre Millet ve Türkçülük

Gökalp özellikle Balkan Savaşları sonrası yazdığı "turan" şiiri ile bir anlamda Turancılığın şiarı haline gelmiştir: "Vatan ne Türkiye'dir Türklere ne Türkistan, Vatan, büyük ve müebbet bir ülkedir Turan" Gökalp'in bu mısralarda Türkiye ve Türkistan'ı kapsayan düşsel bir fikir olarak Turan'dan söz etmesi

manevi bir birlik duygusu dil edebiyat ve kültür gibi etmenlerden bir ortaklık öngörmektedir (Parla, 2009: 83). Yine Gökalp “Kızıl Destan” adlı şiirinde de: “Düşmanın ülkesi viran olacak, Türkiye büyüyüp Turan olacak” ifadelerini kullanmıştır (Vakkasoğlu, 2012: 132).

Turan ve Kızıl Destan şiirlerinin savaşın hemen öncesinde ve başlarında yazıldığı göz önüne alındığında dönemin moda yaklaşımı diyebileceğimiz intikam edebiyatından fazlasıyla etkilendiğini görmekteyiz. Fakat savaş sonrası yazdığı nesir halindeki makale ve kitaplarında bu görüşlerinden bahsettiği söylenemez.

Gökalp’in Turan şiiri bazı İslamcılarda ciddi bir rahatsızlığa neden olmuştur. Bunlardan biri de İslamcılık akımının önemli temsilcilerinden biri olan Mehmet Akif’tir. Akif rahatsızlığını şu ifadelerle dile getirir: “Turan ili namıyla bir efsane edindik, Efsane fakat gaye değil az mı didindik? Kaç yurda veda etmedik artık bu uğurda? El verdi gidenler, acıyın artık eldeki yurda!” (Vakkasoğlu, 2012: 132).

Turan (1910), Millet (1915), Lisan (1915) gibi şiirleri Altın Destan (1912), Ergenekon (1912), Balkanlar (1912), Kızıl Destan (1914) gibi destanları ve Ala Geyik (1912), Kızıl Elma (1913) gibi masalsi şiirlerinin yanı sıra apolitik şiirlerinde Gökalp, hakikat âleminde değil hayal âleminde bir ideal yaratmayı hedeflemiştir (Parla, 2009: 82).

Gökalp Turanı Türkleri içine alan bir birlik olarak tanımlar. Turan kelimesinin bütün Türk boylarını kapsayan Büyük Türkistan’a karşılık olarak kullanılmasının gerekliliğini vurgular. Türk kelimesinin yalnız Türkiye Türklerine verilen bir isim haline gelmesinden dolayı, Turan kelimesinin kullanılmasının gerekliliğinden bahseder. Yine yüz milyon Türk’ün bir araya gelmesi Gökalp için önemli bir hedef haline gelmiştir. Gökalp, buradan yola çıkarak Türkçülüğün idealinin büyüklüğü noktasında üç dereceye ayrılabilirliğini vurgulamaktadır. Türkiyecilik, Oğuzlar yahut Türkmencilik, Turancılık. Bunlardan ilki yani Türkiyecilik kısa vadeli ideal, Türkmencilik orta vadeli ideal, Turancılık ise esas ulaşılmaması gereken uzun vadeli idealdir (Gökalp, 1976:36).

Gökalp’in tanımlamaya çalıştığı uzun vadeli idealin, Anglo-Amerikan kültürel birliği tasarımıyla pek farklı olduğu söylenemez. Uzak mefkûre ruhlarındaki vecdin sonsuz dereceye yükseltmek için ulaşılmak istenen çok cazibeli bir hayaldir. Ayrıca Gökalp’in ifadesiyle Turan mefkuresi olmasaydı Türkçülük bu süratle yayılmayacaktı (Parla, 2009: 87).

Gökalp’in daha sonraki dönemlerinde Türk milliyetçiliğinin ırkçı ve irredantist bir şekli olan siyasi Turancılık mefkuresi görülmez. Parla’ya göre asıl bakılması gereken yer şiirleri değil teorik yazılarıdır (Parla, 2009: 83). Dolayısıyla Gökalp’im millet tanımlarına daha ayrıntılı olarak bakmak gerekir.

Gökalp milletleri dört kategoriye ayırmıştır. Bunlar sırasıyla imami milletler, teşrii milletler, harsi milletler ve son olarak istiklalini kaybetmiş milletlerdir. İmami milletler, dini bir hukukla yönetilen milletlerdir. Teşrii milletler, derebeylerin hâkimiyetinden kurtularak, derebeylerine karşı hükümdar kuvvetiyle birleşmiş ve belediye meclisi aracılığıyla kendi kendini yöneten milletlerdir. Harsi milletler ise bir kavmin beynelmilel medeniyetin müessesesi ve kurumlarına kendi vicdan ve lisanının rengini vererek onları kendi ruhuna uydurmaya başlamasıyla müstakil ve milli bir medeniyete, yani harsa malik olmaya başlayan milletlerdir. Gökalp’in teorisinde millet türleri arasında en önemli olanı harsi milletlerdir (Gökalp, 1977: 12-15).

Gökalp Türkçülüğün, Türk milletini yükseltmek demek olduğunu ve Türkçülüğün özünü anlamak için millet adı verilen topluluğun tanımının bilinmesinin gerekliliğinden bahseder. Daha sonra çeşitli millet tanımlarından söz ederek, kendi millet tanımıyla bu millet tanımları arasında karşılaştırma yapar: (Gökalp, 2012: 27). “Gökalp ırkı esas alan Türkçülere göre milletin ırk demek olduğunu dile getirir. Fakat ırk kelimesinin gerçekte zoolojiye ait bir kavram olduğunu ve her millette farklı ırkların aynı anda bulunabileceğinden bahseder. Dolayısıyla, yine kendi ifadesiyle sosyal karakterlerin toplamı olan milliyetle, ırkın hiçbir ilişkisi yoktur. Yine kavmi Türkçülerden bahseden Gökalp, kavim tanımı yapar ve milletin kavim olmadığını ifade eder. Gökalp’in kavim tanımı şöyledir: Aynı babadan ve aynı anadan

dünyaya gelmiş, hiçbir yabancı unsurun içine karışmadığı ve aynı kandan gelen bir topluluktur. Kavim saflığının hiçbir toplumda bulunmadığını dile getiren Gökalp, savaşlarda esir alımlar, göçler ve evlenmeler yoluyla saf ırktan bahsedilemeyeceğini dile getirir (Gökalp, 1982: 226). Coğrafi Türkçülüğe göreyse, milletin aynı ülkede yaşayan halkaların toplamının olduğunu dile getiren Gökalp, İran örneği üzerinde durur. İran'da Farslar, Kürtler ve Türklerden müteşekkil farklı milletlerin bulunduğunu ifade eder. Dolayısıyla dilleri ve kültürleri farklı olan toplulukları aynı coğrafyada yaşıyorlar diye aynı millet olarak değerlendirilmesinin doğru olmadığını dile getirir. Osmanlıcılara göre ise, aynı imparatorluk içerisinde yaşayan insanların toplamı millettir. Lakin, bu tanımda Gökalp'i tatmin etmemektedir. Çünkü İmparatorluk içerisinde birden fazla millet yaşamaktadır. Müslümanların ittihat ve birlikteliklerini savunanlara göreyse millet, tüm Müslümanların toplamıdır. Aynı dine inanan topluluğa ümmet denir. Ancak Gökalp, milletin ümmetten farklı bir şey olduğunu vurgular. Son olarak ise; Gökalp, iradi ve ferdi milliyetçilikten bahseder. Bir insanın iradi ve keyfi bir biçimde kendisini başka bir milletten saymasının mümkün olmadığını dile getiren Gökalp, insan kendi iradesiyle "ben şu millettendir" diyemez ifadesini kullanmaktadır (Gökalp, 2012: 31-32).

Gökalp millet kavramını çeşitli yaklaşımlara göre açıklamaya çalıştıktan sonra kemdi millet tanımını yapmaya çalışır. Millet irki, siyasi, iradi, coğrafi bir zümre değildir. Millet dince, lisanca, ahlakça ve bediiyatça (estetik olarak) ortak olan bir topluluktur. Yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bir yapıya tarif eder. Gökalp'in muhayyilesinde bir insan aynı kanı taşıyan insanlardan ziyade, dil ve dinde müşterek olduğu insanlarla birlikte bir yaşam sürmek ister." Gökalp, bu ifadeleri ezoterizmle açıklamaya çalışır: "İnsani şahsiyetimiz bedenimizde değil ruhumuzdadır." (Gökalp, 2012: 31-32).

Gökalp, Türk halkının milleti nasıl tanımladığını da dile getirir. Halkın milleti "dili dilime uyan, dini dinime uyan" olarak tarif ettiğinin altını çizer. Bu ifadeden anlaşıldığı üzere, Türklerin kendi diliyle konuşan ve kendi dinine mensup her ferdi Türk saydığına işaret eder. Bu doğrultuda Türk'ün, Türkçe konuşan Müslüman demek olduğunu dile getirir. Yani, halkın, Türk olmak için bir anlamda din ve dil birlikteliğini temel esaslar olarak gördüğünü vurgular (Gökalp, 2012: 32). Gökalp'in bu yaklaşımı dillendirdiğini ve kabul ettiğini göz önüne alırsak, Türklük için soy ve kan bağına ehemmiyet vermediği görülmektedir.

Gökalp'in makalelerinde, Türklük tanımı ortak soya ve aynı kandan gelmiş etnik bir grup olarak tebarüz etmez: "Yeni Türkiye'ye gelecek gayr-i Türkler ancak Türkleşmek ve Türklüğe temessül etmek arzusu ile gelebilirler... Milliyet de din gibi "kalben tasdik ve lisanen ikrar" şartlarına bağlıdır. Lisaniyle "Türküm" diyen ve samimi olarak kalbinde bu kanaati taşıyan her fert Türk'tür... Türk olmak için Türk doğmak kâfi değildir. Türk gibi duymak, Türk gibi düşünmek, bilhassa Türk gibi irade edip Türk gibi çalışmak ta lazımdır. Kimin ve ne dereceye kadar Türk olduğunu ancak içtimai sireti gösterecektir. O halde hakiki Türk, Türkçülük için büyük fedakârlıklarda bulunandır." (Gökalp, 1982: 35-37).

Diğer taraftan Gökalp, Türkçülük tanımından yola çıkarak, ulusalcılık mefkûresini¹ de tanımlamıştır. Etkisi altında kaldığı Durkheim'ın kolektif/sosyal vicdan kavramının yerine Gökalp mefkûre kavramını kullanmıştır. Bu düşünce Durkheim'ın kutsal-dünyevi ikiliğinden mülhemdir. Durkheim, klanın sembolü ve bayrağı olan totemin bu klanın tüm üyelerini birleştirdiğini dile getirmektedir. Gökalp, bu yaklaşımdan etkilenerek mefkûrenin, yani ulusal mefkûrenin, bireyleri birleştirdiğini söylemektedir. Mefkûrenin (ideal ve ülkü) gelişip yayılabilmesi bir topluluğu, yani bir cemaatin varlığını gündeme getirmektedir. Başka bir deyişle ortak bir ulusalcılık vicdan ve şuuru gerektirmektedir. Zira mefkûre tüm bireyleri bütünleştirici bir güce sahiptir. Yanı sıra bir cemaatin üyeleri arasında maşeri vicdanı (ortak değerler) meydana getirir. Maşeri vicdan hem şimdiki, hem de istikbali biçimlendirir (Gökalp, 1976: 68). Gökalp'in teorisinde, mefkûre ulusa eşitlenmekte ve bu yaklaşımla "ulusal vicdan" anahtar kavram haline dönüşmektedir (Gökalp, 1976: 67). Bu noktada mefkûre toplum ile aynı anlama

¹ Mefkûre kavramı ilk kez Gökalp tarafından kullanılmış olup ülkü, görüş, fikriyat gibi anlamlara gelmektedir.

gelmektedir. Mefkûre, kutsal bir yapısı olduğundan dolayı hem çekicidir hem de cezalandırma özelliği nedeniyle korkutur. Bu özelliğinden dolayı da birleştirici bir mahiyete sahiptir (Gökalp, 1976: 68).

Gökalp, Meşrutiyet'ten evvel Tür ulususun varlığından bahsedilemeyeceğini dile getirir. Çünkü Gökalp'e göre bu mefkure için öncelikle fikrin oluşması gerekliliği bulunmaktadır. Bu da ancak ortak bir bilinçle mümkündür. Türk ulusunun oluşabilmesinin teminatı toplumsal olgular hakkında bilincin varlığıdır. Gökalp, söz konusu bilinç durumunu "maşeri tere'i" olarak adlandırır. Bu kavramsallaştırma ma'şeri vicdandaki şuurlu idrakler ve toplumsal tasavvur olarak düşünülebilir. Gökalp, teorisinin odağındaki mefkure kavramını bu noktada "maşeri tere'i" ile eşitlemektedir (Gökalp, 1982: 60-61).

Gökalp, ortak bir bilincin ve vicdanın teşekkülünden sonra bu düşüncelerin kısa zaman içinde tüm topluma yayılacağını ifade eder. Ortak bilinç milli tesanütü yani toplumsal dayanışmayı getirecektir. Bunun kaynağı da milli ahlaktır. Milli ahlak ise milli mefkure ve milli vazifelerin toplamından ibarettir. Buradan yola çıkarak millet hem topluluğun üzerinde yaşadığı toprak parçasıdır hem de o topluluğun kültürü demektir. Bu kavrayışta millet, milli kültür demektir. Şayet milli kültürün özellikleri ve mahiyeti doğru anlaşılabilirse vatan sevgisi ortaya çıkacaktır. Milli kültürün bu şekilde anlaşılmasının karşılığı vatan sevgisidir. Yanı sıra; milli tesanütün etkili olması açısından medeniyet ahlakı da önemlidir. Milli tesanütün gelişebilmesi için milli ahlak ve medeniyet ahlakı birlikte geliştirilmelidir. Çünkü milli ahlak tek bir milletle sınırlıyken, medeniyet ahlakı milletin ve ümmetin sınırlarını aşarak beynelmil bir boyuta ulaşır (Gökalp, 1976: 84-85).

Gökalp'in milliyetçiliği, yukarıda da bahsedildiği üzere kültürel bir milliyetçiliktir yani kültürel temellidir. Gökalp için Türk milletinin mutluluk ve refahı nihai olan felsefi değerdir. Milliyetçilik anlayışı açıkça dil ve kültür milliyetçiliğine dayanıyor, diğer ulusların milliyetçiliği ile karşılıklı saygı ve barış içinde birlikte var olmasının gerekliliğine inanıyordu (Parla, 2009:82). Parla'nın bu yorumu, fazla iyimser olmakla birlikte, Gökalp'in hayatının son dönemdeki eserlerinde söz konusu kültürel milliyetçi yaklaşımının ön plana çıktığı görülür.

Kültür Kavramı ve Gökalp

Gökalp, kimlik sorunu etrafında belirginleşen sorunlara çözüme kavuşturmak amacıyla kültür-medeniyet ikiliğini gündeme getirmiştir. Kültür (hars) ve medeniyet örgüsü, milli benliği koruma ihtiyacını gidermek için ortaya atılmış olmakla birlikte, çözülmeye başlayan imparatorluğun yerine kurulmakta olan ulus devletin kültürel temellerini inşa etmek ve Batı'nın üstünlüğü karşısında onlar gibi olmak isteğini ifade etmektedir (Özakpınar, 1998: 234). Esasında Gökalp'in kavramsal analizleri yeni bir kimlik inşa etme sürecine işaret eden yönelişin ipuçlarını taşımaktadır. Bu yaklaşımının izlerini düşünsel hayatının bütününde görmek mümkündür. Düşünce hayatının ilk zamanlarında Osmanlı'nın kurtuluşu için çözüm arayan Gökalp, günün tarihsel koşullarında bunun gerçekleştirilmesinin pek de mümkün olmadığını fark edince milliyetçiliğe ve Türkçülüğe eğilir. Bunun için öncelikle yapılması gereken Türk kültürünün canlandırılmasıdır. Gökalp'in bu perspektifle geliştirdiği düşünceleri, hem siyasi ve askeri felaketlerle sarsılan ülkede Osmanlıcılığın ve İslamcılığın politik çıkmazının yarattığı hayal kırıklıklarını giderme amacı taşır, hem de kültürel dokuyu güçlendirmeyi hedefler. Bu yolla topluma yaratıcı enerji verecek bir tutkuyu ve yeni bir heyecan aşılama amacını güder. İşte bu bağlamda onun Türkçülük ve Turancılık bağlamında işlediği düşüncelerinin de hedefi tamamen bir Türk kültürü yaratma idealine dayanmaktadır (Özakpınar, 1998: 232).

Kültür antropolojisinde ve sosyolojide "kültür" toplumun yaşam tarzı ve hayatının tüm boyutlarına etki eden bir unsur olarak kabul görür. Ziya Gökalp'in teorisinde bu kavram yeniden yorumlanmıştır. Gökalp, kültürden ziyade "milli kültür" üzerine durur. Burada "milli" ifadesi merkezi önemdedir. Zira birçok etnik unsurun bir arada yaşadığı ve çok kültürlü imparatorluğun mirası erimeye başlamışken, homojen bir etnik kimliğe dayalı "ulus devlet" in ayak izleri duyulmaya başlanmıştır. Bunu görüp teorisine dahil eden Gökalp de kültürün her bir millete has olduğunu ileri sürmüştür. Bu kapsamda

milli kültür, ortak hedef ve değerler etrafında milleti bir araya getirip dayanışmayı sağlamayı ve yeni bir toplumsal yapılanmayı ifade ediyordu (Özakpınar, 1998: 48).

Kültür kavramının yaşadığı dönemin şartları içinde stratejik bir önem kazandığını gören Gökalp, özgün bir perspektifle kavramı yeniden işleme çabasına girmiştir. Gökalp'ın yorumunda değişim ve dönüşümün hızlandığı süreçte ağırlık ve öncelik verilmesi gereken mefhum medeniyetten ziyade kültürdür. Çünkü medeniyetin aksine "milli olma" olanağını kazandıracak olan kültürdür. Dolayısıyla halkın bizzat içinde olduğu ve yaşadığı kültüre bakılarak milli kültürün unsurları aranmalıdır. Bu doğrultuda Gökalp evvela dil, folklorik değerler ve halk edebiyatı üzerinde durarak "milli dil" in ve "milli edebiyat" ın oluşması için çaba göstermiştir. Bu teşebbüsün temelinde ise "ümme" kimliğinin terk edilerek yeni bir "milli" kimliğinin oluşması isteği yer almaktadır. Bu düşünceyle Gökalp ümme kimliğini çok milletli yapının temeli olarak görmüş ve "medeniyet" kavramıyla ilişkilendirmiştir. Bu kavramın yerine milli olarak nitelendirdiği "kültür" (hars) kavramını kullanmıştır. Gökalp, Kültürün iki farklı anlamını ele almıştır. Milli kültürün demokratik, tehzib olarak nitelediği "işlenmiş kültür"ün de aristokratik mahiyete sahip olduğunu ileri sürmüştür. "Hars"da yani milli kültürde milletin kültürüne değer vermek esas alınmışken "tehzib"de çeşitli milletlerin kültürel etkileşimine açık olma durumu söz konusudur. Hars, insanları milliyetçiliğe yönlendirirken tehzib ise insanları hoşgörülü, iyiliksever ve hümanist kılıp eklettisizme yönlendirmektedir (Türkdoğan, 1998: 242-243). Gökalp, Türk toplumunun bir geçiş dönemi yaşadığı süreçte bir taraftan milli kimliğini oluşturma mücadelesi verdiğini, diğer taraftan ise çeşitli toplumsal unsurlar ve katmanlar arasında da kimlikle ilgili farklı yaklaşımlar söz konusu olmuştur.

Gökalp, milli devlet olgusunun pratikteki tezahürünün belli dönüşümler ve aşamalar geçirmiş olan özgün bir "kültür"de aranması gerektiğine işaret etmektedir. Bahsettiği "özgün kültür"ün muhtevası hakkındaki yaklaşımı ise bazı unsurlarla çevrelenmiştir. Gökalp'ın düşüncesinde söz konusu unsurların din, dil, güzel sanatlar, ahlak, bilim ve felsefe olarak tasnif edildiği görülür. Bu unsurların bir araya gelmesiyle ortak bir kültürün oluştuğunu ve beraberinde milli bir devletin temelini inşa eden halkın ortak duygularına göndermede bulunur (Kaçmazoğlu, 2018: 16). Gökalp'de kültür adeta bireyi aşan doğal bir gerçekliktir. Medeniyet ise daha çok bir insan ürünüdür. Bu perspektifle de iki kavram arasında kesin çizgilerle ayrıma gider. Kültür, sosyal dayanışmanın ve toplumsal kimliğin temelini oluşturur, tedricen ilerleyen doğal bir değişime istinat eder. Temel işlevi ise fertler arasında dayanışmayı sağlayıp toplumsal bütünleşmeyi sürdürmektir. Bu kapsamda da aşiret, klan ve kavim gibi toplumları bir araya getirip bütünleşmelerini sağlar. Hariçten gelen medeniyet unsurlarını filtresinden geçirerek sindirir, bünyesine uygun olmayan unsurları ise dışarıya atar (İnalçık, Mayıs 1965: 426). Gökalp'ın kimliğin oluşumunda ve sürdürülmesinde bir temel olarak kültürü görüp değerlendirmesi millet tanımının da öncülüdür. Zira kültürün hak edildiği şekilde kıymet gördüğü toplumda bilinç ve dayanışma da canlı ve kuvvetlidir (İnalçık, Mayıs 1965: 430). Bu doğrultuda milli bilinci uyandıracak ve ulusal birliği sağlayacak olan içsel ve manevi dinamik "milli kültür"ken, medeniyet ise bu dinamik üzerinde yeşeren bir ulusun hem gelişim sürecinin son halkasını hem de büyük çaplı değişim projesine katılım aracını ifade eder.

Gökalp'ın tezine göre medeniyetin esas kaynağı kültürdür. Medeniyetin daha öncelikli olduğu toplumlarda kültür bozulmaya başlar. Gökalp'ın bu iddiası kötümser görünmekle birlikte, "milletleri güçlendirmek için kültür ve medeniyet ikilemini bir diyalog dengeleştirme haline getirmek gerektiğini" de belirtir (Gökalp, 1976: 37).

Kültür-medeniyet kavramsallaştırmasının ileri sürdüğü tezlerden biri de Türk toplumundaki "milli ideal eksikliği"ni ortaya koymaktır:

"Bu mahrumiyet Türkleri milli iktisattan mahrum ettiği gibi, dilin sadeleşmesine, güzel sanatlarda milli üslupların gelişmesine de engel oldu. Bunlardan başka, milli bir ideal olmadığı için şimdiye kadar Türk ahlakı da ferdi ve ailevi bir şekilde kaldı. Dayanışma, hamiyet ve fedakârlık hisleri aile, köy ve kasaba çevrelerini aşamadı... Ümme ideali çok yaygın ve milli

ideali çok dar olduğu için Türk ruhu fedakârlık ve feragat hislerine temel sağlayacak canlı ve güçlü ahlaki bir ruhiyata yabancı kaldı. İktisadi, dini ve siyasi müesseselerimizin çöküşü bunun neticeleridir” (Gökalp, 1976: 6-7).

Bu çerçevede Gökalp, Türkleri kültürün önemi konusunda müteyakkız olmaya davet ederek medeniyetin tuzaklarına karşı uyarılmaktadır. Kültürde zengin ancak diğer taraftan medeniyette yoksullaşmış milletlerin kaybolacağını vurgular (Türkdoğan, 1998: 37).

Öte taraftan Gökalp, halk ile aydınları millet bilinci etrafında bütünleştirmek ister. Ülkenin geleceği için bu durum zaruret arz etmektedir. Gökalp söz konusu yaklaşımını Osmanlı devletinin çöküşüyle örnekendirir. Osmanlı’da “halk tabakası” (avam) ile “yüksek tabaka” (havas) arasında bir uçurum olduğunu ifade eder. Bu bağlamda, aydınların halka “bilgi ve teknik” anlamında medeniyet götürmesini, halkın da kendisinin hars olarak ifade ettiği “halk kültürü”nü muhafaza etmesi gerektiğine işaret eder. Milletın bütün fertlerini milli kültür kavramı etrafında toplamaya çalışmaktadır. Temel amacı milleti bütünleştirmektir (Özakpınar, 1998: 21-22).

Gökalp, Türk tipi ile Osmanlı tipi arasındaki zıtlık ve farklılıkları Türk harsı ve Osmanlı medeniyeti ayrımıyla aktarır. Nedenini ise şöyle açıklar:

“Niçin Türk tipinin her şeyi güzel, Osmanlı tipinin her şeyi çirkindir? Çünkü Osmanlı tipi Türk’ün harsına veya hayatına muzır olan emperyalizm sahasına takıldı, kozmopolit oldu, sınıf menfaatini milli menfaatinin fevkinde gördü... Osmanlı’da idare edenler Osmanlı sınıfını, idare olunan Türkler ise Türk sınıfını teşkil ediyorlardı. Bu iki sınıf birbirini sevmezdi. Osmanlı sınıfı, kendisini millet-i hâkime suretinde görür, idare ettiği Türklere ise millet-i mahkume nazarıyla bakardı” (Gökalp, 2012: 12).

Kozmopolitanizmin milli kültürü yok edeceğini varsayarak bunun beraberinde milletin kendi değerlerine/”kıymet hükümlerine” yabancılaşacağı tezi üzerinden hareket eder. Yabancılaşma ise daha çok aydın sınıf ve yöneticiler vasıtasıyla vuku bulan teslimiyetçi ve tavizci bir mahiyet arz etmektedir. Son kertede Gökalp’i, millette bir farklılaşma halinin tezahür edebileceği yaklaşımı rahatsız eder. Gökalp’in endişesi de bu farklılaşmanın bilhassa Türk ulusuna zarar verebileceği üzerinedir.

Hars (kültür) ve medeniyet ayrımını yaparak bunun altyapısını ortaya koyması Gökalp’in sosyolojist perspektifine dair en ilgi gören hususlardan biridir. Gökalp, medeniyetlerin milletlerin ortak malı olduğunu ileri sürer. Bu anlamda çeşitli ve farklı milletlerin müşterek birlikteliklerinden ortaya çıkan medeniyetler beynelmilel nitelikler taşır. Öte taraftan her bir medeniyet de kendi etrafında temerküz eden her millete özgü “hars” olarak ifade edilen şekiller alır. Medeniyet ulusların ortak paydası olarak ortaya çıkarken farklılaşma ve ayrışmalar hars’la ifade edilir. Hars bu anlamda ulusal kimlikte ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda uluslar harslarını yani ulusal kimliklerini değiştiremezler ancak medeniyetlerini değiştirebilirler. Hars ahlaki, dini ve sanatsal duyguların toplamıdır. Medeniyet ise ahlaki, iktisadi, dini ve hukuki fikirlerin toplamıdır (Gökalp, 1976: 86). Kültür öznel bir nitelik taşıırken medeniyet ise daha nesnel nitelikler taşır.

Gökalp’e göre, kültür milletlerin milli benliğidir. Ancak kültürü de yine kendi içinde alt sınıflara ayırır. Hars ile milli kültürü, tehzib ifadesiyle de gelişip yayılabilen evrensel kültür ürünlerini kastetmektedir. Her millete mensup bireylerin, yüksek eğitim yoluyla ya da ufuk genişlemesi sayesinde kazandığı kültür tezhiptir. Bilimsel meseleler, iktisat, sağlık, ticari ve zirai meseleler, matematik ve mantık kavramları medeniyetin unsurları arasında yer alır. İnançlar, ahlaki görevler ve ülküler ise kültürün altında yer almaktadır. Kültür öğeleri sosyal yaptırım gücü ve sosyalleşmeyle kendilerini kabul ettirirler. Bir anlamda toplumdan dışlanmama ihtiyacı ve topluma uyma duygusuyla içselleştirilirler. Bu noktada kültürün vicdana, medeniyetin ise akla hitap ettiği görülür. Gökalp bilimi, teknolojiyi ve diğer rasyonel organizasyonları medeniyet olarak telakki eder (Özakpınar, 1998: 232-239). Gökalp, kültür ve medeniyet ikiliği arsında bazı karşıt yaklaşımlar ortaya koymakla beraber her iki mefhumun

da hukuki, dini, ahlaki, iktisadi bakımdan bazı ortaklıklara sahip olduğunu da ifade etmektedir (Gökalp, 1976: 42-49). Ancak kavramlar arasındaki bazı ortak özellik ve tanımlamalardan kaynaklı olarak her bir kavramın muğlaklaştığını da ifade etmek gerekir. Gökalp söz konusu kavramları bazen iç içe geçen şekilde bazen de yakın anlam gelecek şekilde ve pek çok anlama kapı aralayacak şekilde kullanmıştır.

Diğer taraftan Gökalp'in teorisine değişim açısından bakıldığında kültürün değişime kapalı olmadığı, zaman içerisinde farklılaştığı ve başka kültürlerle etkileşime açık olduğu görülür. Ancak bahsi geçen değişim toplumsal etkileşimin zorunlu bir sonucudur, bu bakımdan bir yozlaşma olarak değerlendirilemez.

Sonuç

Gökalp'in siyasal ve toplumsal çözümlerinin merkezinde kültür (hars), medeniyet, Türkçülük, İslam ve muasırlaşma gibi kavramlar yatmaktadır. Bu kavramlarla kendi özgün toplum modelini ortaya koyma çabasıdır. Her milletin kendisine has olan ve ona kimlik kazandıran esas unsurun kültür olduğundan hareketle kozmopolit değerler barındıran ve insanın iradi eseri olan medeniyetin farklılığına vurgu yapmaktadır. Kültür kavramı etrafında ileri sürdüğü çalışmalarında medeniyetin tüm milletlerin ortak malı olduğunu ancak kültürün daha mikro düzeyde tanımlanması gerektiğine işaret etmektedir. Ancak, Gökalp'in ileri sürdüğü kültür/medeniyet ikiliği tüm kültür ve medeniyetleri ihtiva eden bir evrensel perspektif olmaktan ziyade Türk kültürü ve Batı medeniyeti ayarlı özgün bir yaklaşım gibi görünmektedir.

Gökalp, Türk ulusunu hem ümmet bağından hem de kavimsel kökeninden kopararak milli ahlak/terbiye temelinde ortak bir dil ve din çerçevesinde tanımlamıştır. Yine, Türk kültürünün korunarak Avrupa medeniyeti içinde yer alınması gerektiğine işaret eden Gökalp Osmanlı mirası konusunda da dikkate değer fikirler ortaya koyar. Gökalp'e göre Osmanlı medeniyeti kozmopolit değerler barındırdığı için suni bir oluşumdur. Zira birçok medeniyetin etkisi altında oluşmuştur.

Panislamcılık (ümmet), Pantürkçülük (Turan), Panosmanlıcılık (imparatorluk) gibi yaşadığı dönemde etkili olan hareket ve ideolojileri reddeden Gökalp, bu ideolojilerin birleştirici öğelerinin net olmamaları, sınırlarının belirsizliği, zamanın ruhuna aykırı olmaları ve geniş kapsamlı olmalarından hareketle eleştirir.

Gökalp'in düşüncelerinin temelinde kültür üzerinden tanımlanan ulus ve vatanseverlik kavramları yer almaktadır. Bu noktada Batı'da yaşanan ulus inşası sürecine paralel olarak düşünür. Kırmızı çizgisi devlete bağlılık ve aidiyettir. Dolayısıyla Gökalp'in görüşlerini Turancılık ya da etnik milliyetçilik olarak tanımlamak bir yanılıdır. Gökalp'e göre Türk ulusunun tanımı "ortak soy" ya da "aynı kanı taşıyan" şartını içermemektedir.

Bu makalede tartışıldığı gibi, Gökalp'in Türkçülük üzerine yazdıkları bir bütün olarak ele alındığında, geliştirdiği ulus tanımının köklerinin kavmi olmadığı, bunun yerine millet ve vatan mefkûrelerinin yüceltildiğini görmekteyiz. Gökalp'in temel gayesinin, teorik ve düşünsel çalışmalarının merkezinin Türk kimliğine dayalı bir ulus inşası olduğunu söyleyebiliriz. Başlıkta geçen naif ifadesi, belki oldukça yumuşatılmış/inceltmiş bir yaklaşım olarak görülebilir ama özellikle de yaşamının son dönemlerinde Gökalp'in, ısrarla kendisini biyolojik ırkçılıktan, harsa dayalı kültürel milliyetçiliğe evirdiğini görmek gerekmektedir. Gökalp'in kültür, uygarlık, tarih ve sosyoloji çalışmalarının odağında uluslaşma zorunluluğu, sınırları ve ulusun iç özelliklerinin tanımlanması durmaktadır. Gökalp, uluslaşmayı çağdaş dünya düzeyine ulaşmanın tek yolu olarak görmektedir.

Kaynakça

- Doğan, E. (2010). *Sosyoloji ve Tarih, Sosyolojide Yöntem Sorunu*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Georgeon, F. (2010). *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, YKY Yayınları, İstanbul.
- Gökalp, Z. (1976). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Gökalp, Z. (1977). *Bir Kavmin Tedkikinde Takib Olunacak Usul*, Ziya Gökalp Makaleler, (haz. M. Orhan Durusoy), Kültür Bakanlığı Yayınları, Gündüz Matbaası, Ankara, 1977, c. III, (3-16).
- Gökalp, Z. (1982). *Makaleler XII, Kültür Bakanlığı Yayınları*, İstanbul.
- Gökalp, Z. (1982). *Makaleler, VII. Küçük Mecmuadaki Yazılar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Gökalp, Z. (2012). *Türkçülüğün Esasları*, Gençlik Kitabevi Yayınları, Konya.
- Heyd, U. (2010). *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, İlgil Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Işık, İ. (1990). *Yazarlar Sözlüğü*, Risale Yayınları, İstanbul.
- İnalçık, H. (Mayıs 1965). *Sosyal Değişme, Gökalp ve Toynbee*, Türk Kültürü Sayı 31.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2018). *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Birey Yayınları, İstanbul.
- Karpat, K. (2002). *Ziya Gökalp'te Kooperatifçilik, Millet-Milliyetçilik ve Çağdaş Medeniyet Kavramları Üzerine Bazı Düşünceler*, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birimi, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kemerlioğlu, E. (1996). *Bilgi Sosyolojisi*, Saray Kitabevleri, İzmir.
- Nüzhet, A. (1931). *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Malta Mektupları*, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Özakpınar, Y. (1998). *Kültür ve Medeniyet Üzerine Denemeler*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Parla, T. (2009). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, Deniz Yayınları, İstanbul.
- Türkdoğan, O. (1998). *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri*, MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Ülken, H. Z. (2007). *Ziya Gökalp*, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Vakkasoğlu, V. (2012). *Tarih Aynasında Ziya Gökalp*, Nesil Yayınları, İstanbul.